

Grzegorz, Maksymilian

"Nordosteuropa und der Deutsche Orden. Kurzereregsten", Bd. 2: "1562-Ende 18. Jh", Klemens Wieser, Bad Godesberg 1972 : [recenzja]

Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 1, 95-98

1975

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Aleksiejew z Moskwy zamieszcza cenne i obszerne studium pt. *Ustaw Rostisława Smoleńskiego 1136 g. i process feodalizacji Smoleńskiej ziemi* (ss. 86—113), a Jerzy Ochmański z Poznania skoncentrował się nad sprawą *Ruskich wzorów organizacyjnych w państwie litewskim XIV—XV wieku* (ss. 167—173). Kazimierz Jasiński z Torunia w studium historyczno-geneologicznym o Henryku Siemowitowiczu i jego żonie Rynalle (ss. 159—165) podaje szereg sprostowań i uzupełnień do Balzerowskiej *Genealogii Piastów*. Dwa artykuły dotyczą studiów źródłowych: Andrzej Poppe (*Z warsztatu staroruskiego redaktora. Przyczynek do studiów nad Zadonszczyzną*, ss. 175—182) i Julii Radziszewskiej (*Ze studiów nad latopisarstwem litewsko-ruskim*, ss. 183—192). Stanisław Alexandrowicz omówił *Nieświeski plan Moskwy z 1611 r.*, publikując także jego fotokopie (ss. 227—241). Władysław A. Serczyk zajął się *Jednością słowiańską w argumentach rosyjskiej publicystyki politycznej XVI—XVII w.* (ss. 217—225), a Józef Andrzej Gierowski postawą konfederatów tarnogrodzkich wobec możliwości porozumienia szwedzko-rosyjskiego (ss. 251—260).

Roman Heck zajmuje się w omawianym zbiorze recepcją czeskiej kroniki Pul-kawy w polskiej historiografii średniowiecznej (ss. 139—148). Kilka artykułów poświęcono dziejom krajów bałkańskich od średniowiecza po XIX w. Są to: Zdzisława Kaczmarczyka, *Szum mensuratum w miastach Istrii i Dalmacji* (ss. 149—157), Leonida Zytkowicza *Powstanie i rozwój czyflików w krajach bałkańskich pod panowaniem tureckim* (ss. 243—250) i Ludwika Bazyłowa *Kwestia chorwacka na tle ruchów narodowo-wyzwoleńczych w I połowie XIX wieku* (ss. 261—269). Ponadto Stanisław Herbst zamieścił tu wspomnienie o szkole dla dziewcząt w Iłkuście (ss. 271—276). Juliusz Bardach opublikował i omówił nieznaną autobiografię Bolesława Limanowskiego (ss. 277—287), Witold Łukaszewicz artykuł o pobycie Lenina w Polsce (ss. 289—300), Roman Wapiński — o stanowisku endecji wobec kwestii ukraińskiej i białoruskiej (ss. 301—308), a Czesław Łuczak — o udziale kapitału niemieckiego w ekonomicznej eksploatacji okupowanych obszarów ZSRR (ss. 309—316).

Pewne znaczenie dla porównawczych badań nad wierzeniami Białtów i Słowian ma artykuł Bohdana Baranowskiego z Łodzi pt. *Specyfika dawnych wierzeń demologicznych pogranicza polsko-białorusko-litewskiego* (ss. 317—323).

W sumie omawiana publikacja stanowi interesujący wkład w dzieje badań nad Słowiańszczyzną i ludami bałtyjskimi.

Jan Powierski

Klemens Wieser, *Nordosteuropa und der Deutsche Orden. Kurzeregesten*, Bd. 2 (1562-Ende 18. Jh.), Bad Godesberg 1972, Quellen und Studien zur Geschichte des Deutschen Ordens, Bd. 27, ss. 296.

Tom drugi wydawnictwa Klemensa Wiesera o północnwschodniej Europie i Zakonie krzyżackim stanowi rzeczowo kontynuację regestów z Centralnego Archiwum Zakonu krzyżackiego w Wiedniu obejmujących dwa spośród 44 zespołów (*Akten-Beständen, Abteilungen*), to jest zespołów pruskiego i inflanckiego. Dla przypomnienia warto dodać, że materiały źródłowe obu tych zespołów zostały w 1857 roku przeniesione z Głównego Archiwum Zakonu w Mergentheim i złożone w Wiedniu w Centralnym Archiwum Zakonu, gdzie je opracowano i złączono w większe foliały dochodzące objętościowo do 600 kart. Komasaacji i opracowania tego materiału dokonano na polecenie ówczesnego kierownika Centralnego Archiwum Zakonu Krzyżackiego w Wiedniu doktora Bedy Dudika, przyjmując jako podstawę łączenia akt podział rzeczowy. Zgodnie z tą koncepcją poszczególne dokumenty, listy, supliki oraz inne materiały zostały w swych działach rzeczowych uporządkowane chronologicznie, a także obecnie zregestrowane i wydane drukiem przez K. Wiesera w jego dwutomowym wydawnictwie¹.

Wszelkie te materiały zbliżone rzeczowo uzyskały tam wspólną numerację, przy czym wydany w 1969 roku tom pierwszy zawiera regesty od 1 do 2294, a tom drugi

¹ M. Grzegorz, recenzja pracy Klemensa Wiesera, *Nordosteuropa und der Deutsche Orden*, Bd. 1 (*bis 1561*), Quellen und Studien zur Geschichte des Deutschen Ordens, Bd. 17, Bad Godesberg 1969 (Komunikaty Mazursko-Warmińskie, 1971, nr 2—3, ss. 355—358).

od 2295 do 4629. Regesty opublikowane przez K. Wiesera w tomie pierwszym dotyczą materiału źródłowego dla okresu 1243—1561, to jest od momentu utworzenia trzech biskupstw pruskich do utraty obszarów posiadanych przez Zakon Kawalerów Mieczowych (w Inflantach w 1561 roku), który — jak wiadomo — zjednoczył się z Zakonem krzyżackim w Prusach. Podczas gdy tom drugi obejmuje regesty dokumentów i innych przekazów od 1562 roku do końca XVIII wieku.

Podobnie jak w tomie pierwszym wszystkie opublikowane regesty zostały wprowadzone z pełną na ogół konsekwencją do następującego schematu: 1 — data i miejsce wystawienia dokumentu; 2 — informacja o charakterze źródła: dokument, list, oryginał, koncept, kopia, transsumpt; 3 — nazwisko i imię wystawcy; 4 — nazwisko i imię odbiorcy; 5 — skrótowa wiadomość o treści źródła; 6 — bieżąca sygnatura źródła. Stosowanie tego schematu w znacznym stopniu ułatwiło korzystanie z edycji K. Wiesera. Jest rzeczą oczywistą, że wprowadzenie takiego właśnie schematu zostało niejako przesądzone zawartością treściową zregestrowanych przekazów źródłowych.

W tomie drugim swego wydawnictwa umieścił też wydawca korekty uzupełniające do tomu pierwszego (ss. 267—269) oraz indeks nazw geograficznych i osób dla obu tomów wraz z zestawieniem skrótów (ss. 270—296).

W sensie czysto merytorycznym tom drugi jest wyraźną kontynuacją materiałów źródłowych udośćnionych już w tomie pierwszym. Rzecz ciekawa, że wraz z utratą swych enklaw pruskich i inflanckich dostojnicy krzyżacy w baliwatach niemieckich coraz bardziej interesowali się sprawami polityki zagranicznej i układem sił w Europie środkowej i północnej przede wszystkim, ale także i w wschodniej. Tom drugi przynosi wręcz rewelacyjne materiały ilustrujące tę tezę. Można do nich zaliczyć przede wszystkim relacje z rokowań między delegacją Zakonu z baliwatów niemieckich reprezentujących mistrza niemieckiego (pełniącego w rzeczywistości funkcję wielkiego mistrza, choć początkowo noszącego tytuł mistrza administratora) z delegacją polską w sprawie zwrotu Inflant w 1580 roku. Regesty dotyczące spraw reku-peracji Prus i Inflant są o tyle znamienne, że nie pochodzą one jedynie od jakiejś wąskiej grupy dostojników zakonnych skupionych wokół ośrodka mergentheimskiego, ale że autorami tych listów są liczni komturowie stojący na czele baliwatów niemieckich i innych. To zdecydowanie i ogromna jednorodność oraz konsekwentne — by nie rzec wręcz obłądne — dążenie przez ponad 300 lat do odzyskania dawnych enklaw w Prusach i Inflantach, mimo absolutnego braku jakichkolwiek realnych szans, są głównym rysem działalności epigonów Zakonu, który znalazł odzwierciedlenie w edycji K. Wiesera. Nic też nie było w stanie osłabić ich dążeń rekuperacyjnych, ani trudności w gromadzeniu poważnych sum pieniędzy na potrzeby wielomiesięcznych poselstw do Moskwy czy Warszawy, ani inne rozliczne przeszkody wynikające choćby ze zmiennych układów sił politycznych w Europie, czy też narastające okresowo sprzeczności między samymi przedstawicielami Krzyżaków w różnych baliwatach zachodnich Zakonu. Na tle tej poważnej liczby regestów o charakterze „polityczno-rekuperacyjnym”, z których duża część obejmuje też korespondencję dostojników zakonnych z cesarzami niemieckimi czy książętami Rzeszy, pozostała część korespondencji dotyczącej spraw wewnętrznych Zakonu, wyborów kolejnych mistrzów niemieckich, spraw czysto gospodarczych, rekrutacji nowych członków, działalności pedagogicznej, czy też stosunków prawnopublicznych nawiązanych między Zakonem i jego dostojnikami a cesarstwem. Na szczególną uwagę historyków zasługują też wszelkie te regesty, które pozwalają dotrzeć do niewykorzystanych, jak dotąd, źródeł historiograficznych Zakonu, stanowiących niejako spuściznę literacką, ale mających niepodważalną wartość badawczą i interpretacyjną dla historyków. Wiadomo bowiem nie od dziś, że liczne kroniki zakonne, zwłaszcza w partiach współczesnych autorowi są niezastąpionym źródłem do badań dziejów Zakonu krzyżackiego i nie tylko Zakonu. Poza wszelką zaś dyskusją istnieje konieczność gruntowniejszego przeglądu wszelkich kopiariuszy, z których już niejedno zaowocowało relacjami pierwszorzędnej wagi.

Rzeczą praktycznie niemożliwą byłoby wyróżnienie wszystkich ważniejszych regestów opublikowanych w niniejszym tomie. Stąd w tej szczegółowej części ograniczono się do tych spośród nich, które z punktu widzenia przyszłych badań mogą odegrać najdonioślejszą rolę. Tom drugi wydawnictwa K. Wiesera przynosi bowiem w przeważającej mierze regesty tych materiałów źródłowych, które nie zostały —

jak dotąd — wykorzystane przez badaczy zajmujących się dziejami Zakonu krzyżackiego. Już pierwsze z nich wprowadzają czytelnika w samo sedno ówczesnych spraw politycznych, między dążenia Krzyżaków z zachodnioeuropejskich baliwatów a ich protektora, to jest cesarza niemieckiego a państwo moskiewskie. Tak na przykład w 1562 roku Wolfgang Schutzbarr prosi cesarza o interwencję w Moskwie na rzecz uwolnienia starego mistrza inflanckiego Wilhelma von Fürstenberga (nr 2337). Sprawy tej dotyczą także dalsze przekazy (nr 2339, 2343 n.). Zakon ostatecznie zdecydował się wysłać poselstwo do wielkiego księcia moskiewskiego i powiązać kwestię uwolnienia mistrza inflanckiego z własnymi staraniami o odzyskanie Inflant. O problemach tych wstępnie mówi protokół z rokowań moskiewskich prowadzonych przez przedstawicieli Krzyżaków inflanckich z około 1562 roku (nr 2365). W ślad za tymi pierwszymi kontaktami nastąpiły dalsze spotkania i rozmowy prowadzone przez oficjalne poselstwo złożone z Krzyżaków z baliwatów zachodnioeuropejskich Zakonu. Posłowie ci informowali w 1564 roku mistrza administratora Wolfganga Schutzbarr'a o swej podróży do Moskwy i widokach swej misji dyplomatycznej (nr 2472, 2474, 2477). Wszystkie te i dalsze regesty przewyższa swoją wartością informacyjną współczesny, bo pochodzący z 1564 roku opis warunków stawianych przez wielkiego księcia moskiewskiego, po spełnieniu których miało dojść do uwolnienia starego mistrza inflanckiego oraz rekuperacji Inflant na rzecz Zakonu (nr 2499). Wartość tego przekazu jest tym cenniejsza, że zawiera również urzędowe sprecyzowane stanowisko Zakonu w tej kwestii. Nie brakuje też pisma pióra samego wielkiego mistrza administratora przedstawiającego jego osobisty punkt widzenia dotyczący rozmów z Moskwą (nr 2500). Pod tym względem znamienne jest też pismo do wielkiego księcia moskiewskiego (nr 2503), a także odpis układu z 1564 roku zawartego w Moskwie przez strony rokujące (nr 2504).

Niezwykle żywe były również stosunki między mistrzami administratorami a cesarzami niemieckimi, którzy okazywali Zakonowi pomoc, byli jego protektorami, a nawet mediatorami w sporach z innymi książętami Rzeszy w latach 1565—1569 i dalszych (nr 2535, 2539, 2788 n.). W 1567 roku na przykład cesarz pertraktował z Albrechtem brandenburskim nad sposobem przywrócenia Prus dla Zakonu i Rzeszy (nr 2654). O wielotorowości działania Zakonu świadczą próby poszukiwania sojuszników w Wiedniu w 1568 roku (nr 2712) czy Pradze (nr 2907, 2960).

Bardzo istotne dla przyszłych prac badawczych są regesty listów, dokumentów czy też po prostu protokołów z rokowań delegacji Zakonu z przedstawicielami króla polskiego w Warszawie o zwrot Inflant. Z 15 września 1578 roku pochodzi jeden z pierwszych listów króla Stefana Batorego do Jana Chodkiewicza w sprawie rokowań z Zakonem o Inflanty (nr 3226). Nieprzerwanym strumieniem piyną następnie różnego typu przekazy dotyczące tej kwestii. Wyróżnić jednak należy dwa odpisy protokołu z obrad pochodzące z 1580 roku (nr 3423) i dalsze, a w szczególności noszący datę 3 lutego 1580 roku przypuszczalny protokół z tych rokowań (nr 3440). W następnej kolejności wymienić należy dwie oryginalne relacje (*Partikular-Relation*) pochodzące z kręgów członków delegacji Zakonu o przebiegu i wynikach rozmów (nr 3454, 3455). Z 5 maja 1580 roku pochodzą cztery sprawozdania krzyżackie z rokowań przedstawicieli Zakonu z Polską w sprawie zwrotu Inflant (nr 3460—3464), które także zasługują na szczególną uwagę. Przekazy z rozmów warszawskich należy niewątpliwie zaliczyć do największych rewelacji edycji K. Wiesera. Rokowania z Polską były punktem kulminacyjnym powodzenia w dążeniach rekuperacyjnych Zakonu i należy je zaliczyć, mimo ich fiaska, do osiągnięć dyplomacji Zakonu. W okresie późniejszym Zakon ogranicza swoje apetyty do bliżej nieokreślonego ekwiwalentu za utracone Prusy i Inflanty. O sprawie tej mówi pismo wielkiego mistrza Franza Ludwika z 21 stycznia 1701 roku (nr 4042), a już 10 lutego 1701 roku tenże sam wielki mistrz pisze wyraźnie o ekwiwalencie pieniężnym (nr 4059). Tak więc ostatecznie wobec zmian politycznych w samych Prusach Zakon musiał zrezygnować z części zasadniczej swych żądań, ale pewne ich szcztakowe formy przetrwały aż do końca XVIII wieku.

Jako ciekawostkę należy podać fakt, że w 1576 roku odżyła koncepcja przeniesienia Zakonu na rubieżę wschodniej Węgier w celu stworzenia zapory obronnej przeciw Turkom. Inicjatorem jej był cesarz niemiecki (nr 3174, 3182, 3186, 3190, 3191 n.). Dla przypomnienia warto też dodać, że projekt taki powstał już w czasie wojny trzynastoletniej i był często przedmiotem rokowań strony polskiej z krzyżacką.

Do dalszych interesujących przekazów należy zaliczyć list wojewody Mikołaja Radziwiła z 1564 roku w sprawie wojny z Moskwą (nr 2413), korespondencje dostojników zakonnych w sprawie sytuacji politycznej w Europie w latach 1564—1570 i następnych pochodzące często z dobrze poinformowanych kół hanzeatyckich czy innych (nr 2464, 2485, 2489, 2824, 2862 n.). Historycy zajmujący się dziejami miast inflanckich w XVI wieku nie mogą pominąć regestów dotyczących na przykład miasta Rygi (nr 2352, 2390, 2417 n.). Poczesne miejsce w edycji K. Wiesera zajmują również sprawy wewnętrzne Zakonu, na przykład zakaz występowania z Zakonu (nr 2567 z 10 II 1566 r.), lub też zasada przyjmowania nowych członków spośród tych adeptów, którzy mogą się wykazać dowodnie świadectwem przynależności swego rodu do stanu rycerskiego co najmniej od stu lat (nr 2652 z 20 X 1567 r.). Ten ostatni przekaz jest swego rodzaju ewenementem, jeśli się weźmie pod uwagę czterasto- lub piętnastowieczne dzieje Zakonu. Interesujące wydają się być również relacje dotyczące sprawy wyboru wielkiego mistrza administratora (nr 2566 z 10 II 1566 r.).

Szczególnej uwadze badaczy należy jednak polecić wszelkie informacje o zachowanych źródłach historiograficznych (nr 2889, 3007, 3553, 3595, 3880, 3963, 3965, 4030). Podane tu przykłady ważniejszych kronik, do jakich pozwoliła historykom dotrzeć edycja K. Wiesera nie wyczerpują bynajmniej bogactwa i rozmaitości tego typu źródeł w niej zasygnalizowanych. Korzystający muszą jednak pamiętać o tym, że z uwagi na swój lapidarny charakter pominęła ona z całą pewnością wiele informacji ściśle topograficznych i innych, a zwłaszcza wszystko to, co dotyczyło osób działających poza nazwiskiem i imieniem nadawcy i odbiorcy pisma, co zresztą K. Wieser z całą skrupulatnością we wstępie zaznacza, zachęcając do gruntowniejszych studiów archiwalnych.

Wydawnictwo K. Wiesera należy do tego typu publikacji, które nie mogą ujść uwadze badaczy zajmujących się dziejami Zakonu krzyżackiego. Jak wszystkie znane pomoce archiwalne wyższego rzędu zapewniło ono sobie wraz z jego ukazaniem się bez wątpienia bardzo ważne miejsce w badaniach historycznych. Publikowane informacje o zasobach archiwalnych w ogóle z racji swego zasięgu oddziaływania zajmują nadrzędne miejsce w pracach nad udostępnieniem zasobów archiwalnych. Oczywiście powyższych racji jest coraz szerzej rozumiana przez personel archiwalny całej Europy, choć dotychczasowe efekty na tym polu są raczej mizerne. Wiąże się to zapewne z ogromnymi trudnościami wynikającymi z braku najwyższej wykwalifikowanego personelu archiwalnego. Mimo to władze archiwalne w niektórych państwach niezrażone piętrzącymi się przeszkodami podejmują niekiedy wręcz heroiczne decyzje o zregestrowaniu części swych zasobów archiwalnych, by jak najszybciej udostępnić je korzystającym. Ostatnio w czasie zjazdu Hanzeatyckiej Wspólnoty Pracy w NRD (*Hansische Arbeitsgemeinschaft in der DDR*) w Chociebużu (Cottbus) w dniach 20—24 X 1974 r. przedyskutowano wszechstronnie sprawę udostępnienia źródeł archiwalnych odnoszących się w głównej mierze do miast hanzeatyckich. Rezultatem tej dyskusji było podjęcie uchwały o zregestrowaniu i opublikowaniu tych regestów z wszelkich materiałów dotyczących Hanzę, a znajdujących się w archiwach NRD w celu przyspieszenia prac badawczych nad tym zagadnieniem.

Na marginesie niejako tej recenzji wypada postawić pytanie, czy i w archiwach polskich nie można by podjąć tego typu prac chwilowo na przykład nad źródłami archiwalnymi średniowiecznymi. Wydawnictwa bowiem zawierające regesty archiwalne przewyższają wieloma walorami każdy inny rodzaj wyższych pomocy archiwalnych, czego dowodem jest choćby recenzowana edycja K. Wiesera.

Maksymilian Grzegorz

Karol Górski, *Mikołaj Kopernik. Środowisko społeczne i sanotność*, Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk 1973, Zakład Narodowy imienia Ossolińskich. Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, ss. 230+26 wkładek ilustr.

Wśród wydawnictw poświęconych Wielkiemu Astronomowi z okazji obchodów jubileuszowych w 1973 roku, zasługuje na szczególne wyróżnienie książka profesora Karola Górskiego, gdyż jest ona owocem wieloletnich prac i przemyśleń nad postacią Mikołaja Kopernika i jego epoką.